

Blauwe Klauwier

april 2024

Pimpelmees bij Casteren, 6 november 2019 (Pieter Wouters)

Inhoudsopgave

Marters?	3
Mark's uilenwijsheid	5
Broedvogelinventarisatie deelgebieden steenmeelonderzoek Bladel	11
Telperikelen	19
Een zeldzame terugmelding	22
Bijzondere ontmoeting bij een BMP-telling	24

Colofon

Redactie: Paul van Pelt, Robbert van Hiele, Jules Andela & Tom Heijnen. Redactieadres: redactievwgdekempen@gmail.com

Fotobijdragen: © bij de betreffende fotografen

Uitgave: Vogelwerkgroep de Kempen

© **Copyright.** Alle rechten zijn voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Voorwoord

Lente 2024. Ik schrijf dit op 24 april. Het zonnetje schijnt maar als je naar buiten wilt dan kun je een winterjas en oorwarmers prima gebruiken. Even opgezocht, is 9 graden weinig voor de tijd van het jaar? Ja, eigenlijk best wel, de gemiddelde maximumtemperatuur voor 24 april is 16,5 graden staat in het Eindhovens Dagblad. In 2011 was het trouwens nog 26 graden.

Gelukkig komen vogeleitjes gewoon uit. Ik heb het zelf gezien afgelopen zaterdag in de nestkasten op Koningshof. Verschillende kleine pimpelmeesjes al. Drie dagen oud volgens de opgroeitabel, meldde Pieter. Maar vooral nog veel eitjes. Conny houdt dat prima bij en kwam op 304 stuks pimpelmezen-eitjes.

Op dit moment lees ik het boek *Het Vogelmeisje* van Mya-Rose Craig. Ze heeft tijdens haar leven al meer dan 5000 vogelsoorten gezien. Dat begon al vanaf haar 6^e jaar en nu ze 22 is gaat dat nog steeds door. En het gaat over meer dan een leven vol vogels: het gaat over haar moeder die een bipolaire stoornis heeft, over haar vader en zij die daar maar mee om moeten zien te gaan, over het leven als Brits-Bengaals meisje in een overwegend witte mannenwereld, over haar 12 jaar oudere halfzus die al heel jong 2 kinderen krijgt, over activisme en milieuvraagstukken. Erg fascinerend, een aanrader. Maar de redactie van de Nederlandse vertaling, ahum, welke redactie. Een greep: de Treesparrow is rechtsstreeks vertaald naar boommus maar moet natuurlijk Ringmus zijn. De Glossy Ibis is glanzende ibis geworden maar kennen wij als Zwarte Ibis. En de Goldfinch is geen goudvink maar een Putter. Wat een gepruts. Dat doen wij een stuk beter dan uitgeverij Prometheus. Zo, die zit! Ik ga nog wel reageren want het ergert me enorm. Jullie horen er misschien nog wel van.

Deze keer trouwens een bescheiden uitgave qua volume. We zeggen al heel lang dat het niet zo erg zou zijn, een lekker dun nummer. Maar nu het zover is, is het wat wennen. Wat betekent dat voor de volgende keer?

Namens de redactie, Robbert.

Steenmarter bij Hoogcasteren, 21 oktober 2023 (Jan Kolsters)

Marters?

Pieter Wouters

Op 3 april 2024 zijn Cor en ik begonnen aan het derde jaar van het nestkastenonderzoek binnen het steenmeelonderzoek in de gemeentebossen van Bladel. De afgelopen twee jaar hebben we nauwelijks problemen gehad met de kasten. In het eerste jaar had iemand een kast opengemaakt, waarbij diegene de deksel niet meer terugkreeg. Deze persoon heeft dit echter netjes gemeld. In het tweede jaar is er een kast verdwenen tijdens het broedseizoen. De 'schade' bleef echter beperkt tot deze twee gevallen.

Dit jaar is het seizoen al heel anders begonnen. Bij een bezoek op 27 maart bleek dat bij plot 'Zonder steenmeel' aan de oostkant van het zandpad alle deksels, op één na, op de grond lagen. De kast waar de deksel er nog opzat hangt aan een boom die geheel in het water staat. Op 3 april hebben we alle kasten voor de eerste keer gecontroleerd. Toen bleek dat in alle drie de plots veel deksels op de grond lagen. En

onder diverse kasten waar de deksel ontbrak, lag een gepredeerde Koolmees. Bij nader onderzoek bleek steeds dat de veren waren afgebeten, wat duidt op een zoogdier als dader (zie foto). In plot 'Zonder steenmeel' ging het om 4 gepredeerde vogels, in 'Steenmeel' om 7 en in het 'Bosreservaat' waren het er weer 4.

Gepredeerd nest, 27 maart 2024 (PW)

Tijdens de ronde van 10 april kwam er nog iets anders naar boven. Uit ons [slaaponderzoek](#) kwam naar voren dat nestkasten in de winter al beslapen worden door de toekomstige bewoner. Man en

vrouw sliepen in bijna alle gevallen in aangrenzende nestkasten. Of nu de kast van de man of die van de vrouw wordt uitverkozen weet ik nog niet, maar komende winter gaan we een kleurringonderzoek doen zodat ik daar volgend jaar wel iets over kan vertellen. Het vreemde is dat het merendeel van de nestkasten met een gepredeerde slaper op 10 april nog leeg was, terwijl in de rest van de kasten al volop was genesteld/eieren gelegd.

We hebben geen bewijs wie verantwoordelijk was voor de predatie, maar de kans is groot dat we hier te maken hebben met marters. Ik blijf het vreemd vinden dat we de eerste twee jaren helemaal geen last hebben gehad van dit fenomeen en nu in één keer in alle drie de plots. De deksels zijn nu met een spijker verankerd, maar misschien moeten we komende winter toch eens bij een paar nestkasten de spijker verwijderen en een cameraval erbij hangen om zo bewijs te vergaren... ■

Mark's uilenwijsheid

Mark Sloendregt

Uilenbescherming en uilen kunnen rekenen op brede belangstelling bij het publiek en op de steun van vele vrijwilligers. Voor soorten als Kerkuil, Steenuil en Oehoe bestaan zelfs landelijke uilenwerkgroepen. Onze vogelwerkgroep is in 1979 begonnen met het plaatsen van kasten voor Kerkuilen. Om uilen te beschermen is monitoring en onderzoek belangrijk. Naast het controleren en onderhouden van kasten ben ik mij gaan verdiepen in de ecologie van uilen en de Kerkuil in het bijzonder. De stukjes die ik in deze rubriek publiceer zijn daar een voortvloeijsel van.

In 1979 maar 33 paren kerkuilen in Brabant en momenteel 485!

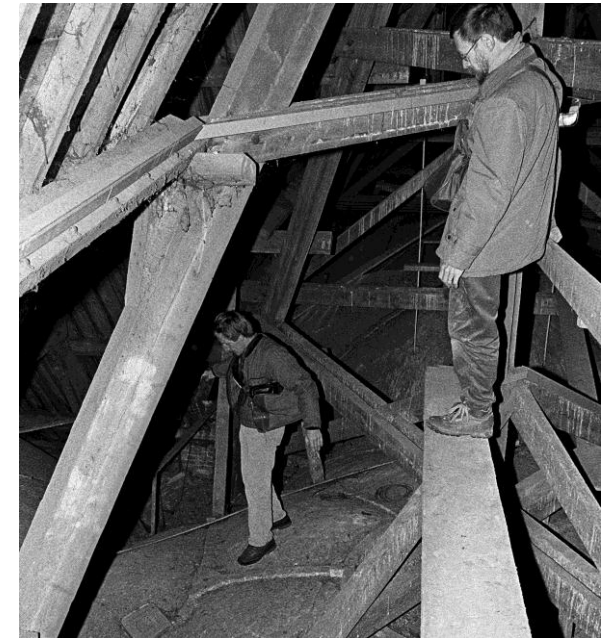
De populatie Kerkuilen ligt momenteel boven de 2700 broedparen, waarvan 485 in Noord-Brabant (zie figuur en tabel op de volgende pagina). Dergelijke aantallen lijken haast vanzelfsprekend. Toch kwamen er in 1979 nog maar 33 broedparen Kerkuilen in Brabant en 104 broedparen in heel Nederland voor. De stand van de Kerkuil was

op dat moment naar een dramatisch dieptepunt gezakt.

De oorzaken waren divers. Het kleinschalig agrarisch cultuurlandschap maakte plaats voor agro-industrie met veel maïsteelt. Het autoverkeer nam sterk toe en maakte daardoor veel slachtoffers. Strengere winters, slechte muizenjaren en gebruik van pesticiden eisten hun tol. Ook ontstond er gebrek aan nestgelegenheid doordat kerken werden afgegaasd en boerderijen werden dichtgetimmerd om vogels buiten te houden.

Veel van deze oorzaken zijn nog actueel, maar om de Kerkuil te beschermen werden door plaatselijke vogelwerkgroepen o.a. kasten gemaakt om voldoende nestgelegenheid te creëren. Naast het plaatsen van kasten en het controleren ervan, werd voorlichting gegeven om de situatie van de Kerkuil te verbeteren. De landelijke coördinatie is in handen van Stichting Kerkuilenwerkgroep Nederland, aanvankelijk onder bezielende leiding van Sjoerd Braaksmat en, van 1985 tot 2020, Johan de Jongt. Ruud Leblanc is de huidige voorzitter.

In de pioniersjaren rond 1979 werden veel kerken door vogelwerkgroepen bezocht met als doel de Kerkuil terug in de kerk te krijgen.

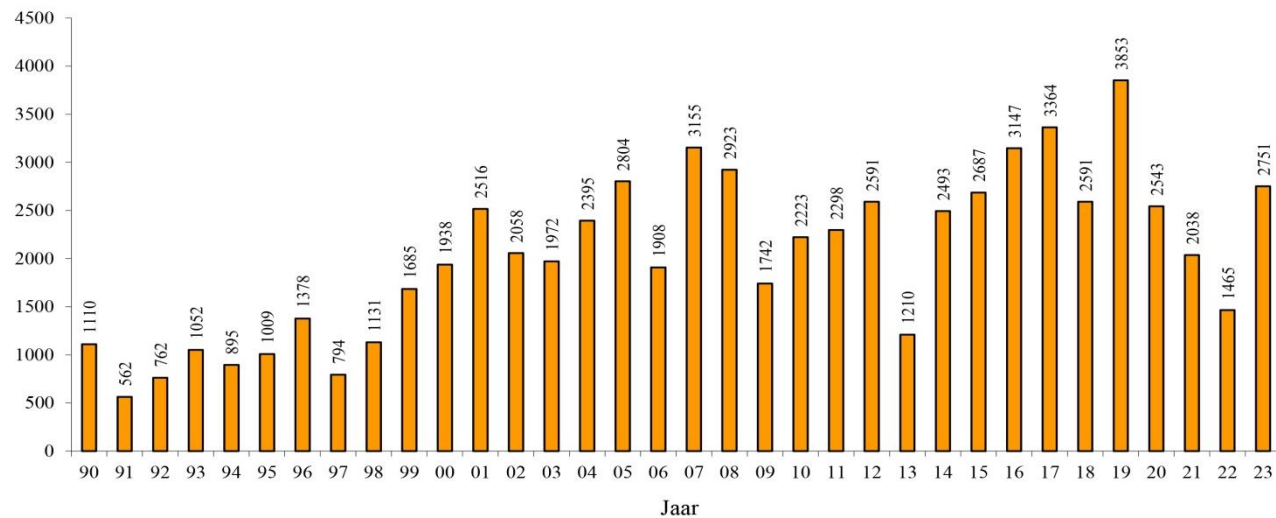

Wim van de Voort en Jan Wouterst, uilenbeschermers van VWG De Kempen van het eerste uur, in 1995 (Harrie van Woerkum)

Veel eigenaren en beheerders raakten overtuigd om de Kerkuil te helpen en als extra motivatie werd door Vogelbescherming f25,00 uitgekeerd voor elk geslaagd broedsel.

Aantalsverloop (eerste broedsels) van de Kerkuil in Nederland in de periode 1990-2023 (bron: Stichting Kerkuilenwerkgroep Nederland)

Broedresultaten van Kerkuilen per regio in 2023 (bron: Stichting Kerkuilenwerkgroep Nederland)

2023	1e broed					2e broedsels					Totaal 3 e Broed			1e broed 2022		2023 Lo.v. 2022
	totaal	waarvan mislukt	aantal juv	niet gecontroleerd	gem uitgevlogen	totaal	waarvan mislukt	aantal juv	gem uitgevlogen	Totaal	aantal juv	gem uitgevlogen	1e broed 2022	2023 Lo.v. 2022		
Groningen	161	4	588	10	3,7	24		91	3,8	1	3	3,0	71	127%		
Friesland	297	14	1017		3,4	48	3	188	3,9	2	13	6,5	148	101%		
Drenthe	275	16	1146		4,2	30	4	72	2,4				162	70%		
West-Over./ NO Polder	235	12	927		3,9	15	3	31	2,1				130	81%		
Twente	127	11	528	3	4,2	8	2	34	4,3				71	79%		
Achterhoek-Noord	111	8	430		3,9	2		10	5,0				51	118%		
Achterhoek-Liemers	113	9	489		4,3	2	1	4	2,0				60	88%		
Veluwe	138	4	505		3,7	4	0	14	3,5				52	165%		
Betuwe-Oost	47	5	162		3,4	2		9	4,5				25	88%		
Flevoland / Zuid	30	1	132		4,4	5		23	4,6				23	30%		
Flevoland / Oost	27	1	129		4,8	11	1	50	4,5				12	125%		
Utrecht-Betuwe-West	121	9	376	9	3,1	5	1	11	2,2				69	75%		
Noord-Holland	165	7	574		3,5	29	1	127	4,4				129	28%		
Zuid-Holland	153	9	414		3,2	12		37	3,1				82	87%		
Zeeland	111	24	98		0,9	13	3	11	0,8				115	-3%		
Noord-Brabant	485	25	1520	221	3,1	17	4	20	1,2				224	117%		
Limburg	155	3	554	37	3,6	7	1	23	3,3				41	278%		
Totaal	2751	162	9589	280	3,5	234	24	755	3,2	3	16	5,3	1465	88%		

Door onwetendheid werden als gevolg van het afgazen veel Kerkuilen dood aangetroffen. Als oplossing werden speciale kasten met een pijp naar buiten gemaakt.

In de tachtiger jaren werd in Brabant werk gemaakt met het plaatsen van nestkasten. De populatie Kerkuilen groeide gestaag en bestaat nu nog voor een overgroot deel uit kastuilen tegen een kleine minderheid aan 'vrije uilen'. In de jaren negentig van de vorige eeuw werd het aantal kasten bijna verdubbeld. De meeste kasten werden geplaatst in boerderijen en veldschuren. Soms hing men twee kasten per schuur op waarbij de tweede kast dient als roestplaats.

In de kerk van Reusel, 1995 (Harrie van Woerkum)

Na 25 jaar stopte Vogelbescherming Nederland in 2005 met de subsidiëring van en het uitgeven van een nieuwsbrief voor belanghebbenden in het land. De Stichting Noord-Brabants Landschap nam deze taak over door voor Brabant de gegevens van

Stichting Kerkuilenwerkgroep Nederland en STONE in een jaarverslag vorm te geven. Voor beide soorten worden vanaf 2004 nestkasten beschikbaar gesteld en gewerkt aan herstel van kleinschalig agrarisch cultuurlandschap in Brabant. ■

Wat is de invloed van regen op het (jaag)gedrag van uilen?

Langdurige regens hebben in het broedseizoen bij Kerkuilen een meetbare impact op de overleving van jongen. Het leidt vaak tot 'uitstelgedrag' bij oudervogels om te gaan jagen. Ze gaan dan bijvoorbeeld later of tussen de buien door jagen. Het kost de uilen namelijk veel moeite om te jagen tijdens regens en dat heeft meerdere oorzaken. Zo heeft dat te maken met hoe prooidieren zich gedragen (lagere aantallen/activiteit) en met de hoeveelheid ruis die regen of hele harde wind kan veroorzaken.

Met een nat verenpak zijn uilen ook niet meer in staat om geruisloos te jagen. Een stille vlucht helpt ze om prooi nauwkeurig te lokaliseren en om ze vervolgens van dichtbij te kunnen benaderen en grijpen. Worden de vleugels nat dan ontstaat - ondanks het donzig oppervlak en de franjes aan de veren - een hogere vleugelbelasting en dus meer luchtweerstand en daarmee 'lawaai'. De vleugels van uilen hebben namelijk bijzondere aanpassingen voor de

jacht. Zo is de 'kamveer' (handpen 10) voorzien van kleine tandjes. De vleugelpennen zijn licht, buigzaam en aan de bovenzijde 'fluweelachtig' en de achterrand van de vleugel is poreus/flexibel. De vleugels van de meeste uilen zijn daarnaast breed en sterk gekromd. Uilen kunnen daardoor makkelijk zweven in een trage vlucht, wat een kerkuil ook doet. Ook hebben alle uilen een zeer dicht verenkleed.

Langdurige regens en hevige wind kunnen dus leiden tot 'voedselstress'. Om die reden worden de 'nachtactieve' Kerkuilen ook weleens overdag waargenomen. In het broedseizoen van 2016 waren er diverse meldingen van gastgevers over jonge Kerkuilen die buiten de kast en op de grond waren beland.

Jonge Kerkuil in Bergeijk, 2016 (MvS)

Sommige pechvogels overleefden de 'sprong' niet, omdat ze niet in staat waren te vliegen en terug te keren in de nestkast. Dit kon gebeuren omdat jonge uilen – vaak gedreven door honger - elkaar verdrongen bij de invliegopening of pijp. Per ongeluk werd er dan eentje naar buiten geduwd. Als gevolg van de aanhoudende, hevige regenbuien werd het voor kerkuilen met (grote) broedsels moeilijk om nog aan voldoende prooien te komen. Muizen bleven ondergronds of burchten waren onder water gelopen. Jagen met regen is sowieso lastig en Kerkuilen doen het dan ook niet graag. Als er dan veel jongen zijn wordt het echt problematisch. In sommige kasten hing ook een erg sterke ammoniaklucht die werd veroorzaakt door vocht in de kast. Door een combinatie van verregende oudervogels, natte prooien en uitwerpselen op een braakballenlaag ontstond een ondragelijke stank.

Steenuilen hebben een meer gevarieerd menu dan Kerkuilen, maar ook voor hen zijn muizen het stapelvoedsel. Bij een tekort aan muizen schakelen ze probleemloos over op kevers, rupsen of nachtvinders, maar bij regenweer zijn ook die inactief en moeilijk bereikbaar. Het noodrantsoen bestaat dan uit regenwormen. Dat zijn gemakkelijke prooien die massaal aan de jongen kunnen worden gevoederd. Jonge Steenuilen krijgen door dat eenzijdig dieet echter een vorm

van diarree en de bodem van de kast of nestplaats wordt dan snel erg modderig. Ze worden nat en vuil en sterven dan vaak van ontbering. Als de regens te lang aanhouden mislukken daardoor veel broedsels.

Bij jongen van roofvogels bestaat ook de kans op onderkoeling als gevolg van langdurige regens. Dat zou voor jonge Ransuilen in kraaiennesten of uilen in het takkelingenstadium wellicht ook kunnen gelden. Wanneer ze niet de kans krijgen om snel te drogen, onderkoelen ze en maken ze geen kans op overleven.

Regen is echter niet alleen kommer en kwel voor uilen: als een steenuil in een regenbui zijn vleugels spreidt lijkt dat op schuilen, maar in werkelijkheid is het een gelegenheid om op die manier van parasieten af te komen. Veel soorten nemen weleens om die reden een regendouche. ■

Met dank aan Ludo Smets (Kerkuilwerkgroep Vlaanderen) en Kas Koenraads (Zoological Museum Netherlands)

Video's:
[BBC Winterwatch 2024, episode 1](#), zie tijdvak 22:19 - 22:28.
[European Owls: made to hunt](#) (Zoological Museum Netherlands).

Meer info:

[Aanhoudende regen moordend voor uilenkroost](#). Website Natuurpunt.
[Jaarverslag Uilenbescherming Brabant 2016](#) (Brabants Landschap), zie pag. 12-13.

Hoe verklaar je vroege en late broedsels in één broedseizoen bij Kerkuilen?

Elk jaar zijn er verschillen in gemiddelde eileg bij Kerkuilen. In muizenrijke jaren zijn de Kerkuilen doorgaans vroeg, al begin maart, aan het leggen. In 'normale' jaren zitten Kerkuilen in april op eieren en hebben begin juni hun jongen. Maar hoe verklaar je dan de late legsels, in het zelfde seizoen, met in mei nog eieren en jongen in augustus?

Late broedsels zijn deels te verklaren als nieuwe partners 'laat' een nestplaats betrekken en nog aan elkaar moeten wennen. Voor Kerkuilen geldt dat de paarvorming gepaard kan gaan met heftige conflicten tussen de krachtige vrouw en aanvankelijk nog schuwe man. In de paartijd proberen partners elkaar in de stemming te krijgen door te baltsen en veel prooien aan te voeren. Ook de nestplaats wordt door de vrouw gekeurd alvorens met het nestelen wordt begonnen. Bestaande paren hebben wel de baltstijd maar niet de kennismaking en zijn dus eerder aan de leg.

Kerkuil met jongen (Andre Eijenaar)

Een andere reden kan zijn dat de man een jonge en relatief onervaren soortgenoot is die nog enigszins onbekwaam is met het jagen en dus met het aanvoeren van voldoende prooien. Om in de conditie te komen voor het leggen van eieren zijn voldoende prooien immers belangrijk, want voor de aanmaak van eieren zijn veel eiwitten (aminozuren) nodig, afkomstig uit deze prooien.

Onvoldoende prooien kunnen er dus voor zorgen dat de vrouw niet in de goede conditie komt om eieren te gaan leggen, of pas laat daarmee begint. Ook kan plaatselijk de voedselsituatie zijn verslechterd, bijvoorbeeld in een recent verstedelijkt gebied of door intensieve landbouwbewerkingen in het boerenland. Een paar is dan genoodzaakt om prooien te gaan

zoeken in verder gelegen gebieden of in bermen langs snelwegen. De opbrengst prooien per nacht kan daardoor lager zijn, wat weer van invloed is op de eileg van de vrouw.

Bij sommige late broedsels kan worden getwijfeld of het niet zal gaan om een tweede broedsel op een andere nestplaats. Dit kan enkel bepaald worden door individuele herkenning. In goede, muizenrijke, jaren zijn er ook ineengeschoven broedsels, waarbij de jongen van het eerste broedsel nog niet zijn uitgevlogen en de vrouw elders alweer op eieren zit. Bij locaties met twee kasten op één erf is dat makkelijk te bepalen, maar broeden op een andere locatie in de nabijheid is dan ook een optie. Het is dan erg lastig te bepalen of het een laat broedsel of tweede broedsel is. Niet op de laatste plaats kan worden gedacht aan een vorm van verstoring. Voor het succesvol broeden van Kerkuilen is behalve voedsel ook rust een belangrijke factor. Verstoring in de eifase kan leiden tot het mislukken van een broedsel of een verlate eileg.

Spreading van broedsels in een seizoen is bij Kerkuilen dus een bekend fenomeen waarvoor de redenen divers kunnen zijn. Voor een vrouw spelen balts en hormonen

een belangrijke rol om in de conditie te komen voor het leggen van eieren. De man zal worden aangemoedigd om voldoende prooien te halen nodig voor de eileg. Een kritieke balans en van grote invloed op de timing van eileg. ■

*Met dank aan Johan de Jong†
(Kerkuilenwerkgroep Nederland)*

Werkgroepen, tijdschrift Uilen en bijeenkomsten

In Nederland zijn drie werkgroepen actief die zich met resp. [Kerkuilen](#), [Steenuilen](#) (STONE) en [Oehoe's](#) bezig houden.

Deze werkgroepen geven gezamenlijk het informatieve tijdschrift Uilen uit. Op de website van [STONE](#) is te lezen hoe je een abonnement kunt nemen.

Twee interessante bijeenkomsten over uilen zijn:

- 15 mei: provinciale jaaravond uilenbescherming, Theater Speeldoos in Vught. Klik [hier](#) voor agenda en inschrijven.
- 28 september: landelijke uilendag, Schouburg de Ogterop in Meppel. Agenda nog niet bekend.

Koolmees bij Casteren, 15 februari 2019 (Pieter Wouters)

Broedvogelinventarisatie deelgebieden steenmeelonderzoek Bladel

Pieter Wouters

De aanleiding voor dit deelonderzoek was de bezetting van de nestkasten in 2022 in de diverse deelgebieden van het steenmeelonderzoeksproject in Bladel. De nestkasten in het gebied zonder steenmeel waren duidelijk beter bezet dan die in het gebied met steenmeel en in het bosreservaat. Bij mij kwam de vraag naar boven of er in de omgeving van dit plot dan ook meer territoria te vinden zijn van de vogelsoorten die gebruik maken van de nestkasten en zo ja, waar dit aan zou kunnen liggen. De opbouw van het bos zou een verklaring kunnen zijn, maar zeker ook de nabije ligging van bungalowpark De Tipmast. Dit bungalowpark voorziet de gehele winter vogels van voedsel: bij bijna elke bungalow wordt gedurende de winter (en zomer) gevoerd. Dit kan er uiteindelijk voor zorgen dat in de nabije omgeving meer Kool- en Pimpelmezen tot broeden overgaan.

Om te kijken of de dichtheden van de in nestkast broedende soorten in het plot zonder steenmeel ook groter zijn, hebben we in 2023 een broedvogelinventarisatie uitgevoerd in de drie plots en in de directe omgeving van deze drie plots. De

inventarisatie zou in eerste instantie gericht zijn op de vogelsoorten die we eventueel in de nestkasten zouden kunnen aantreffen: Kool- en Pimpelmees, Bonte Vliegenvanger en de Boomklever. Uiteindelijk is besloten wel alle soorten te tellen, maar in dit verslag gaan we alleen in op het voorkomen van de vier soorten die in een nestkast hebben gebroed: Kool-, Pimpel- en Zwarte Mees en Bonte Vliegenvanger.

Gebied

In de gemeentebossen van Bladel zijn drie plots gekozen: Een gebied zonder steenmeel (plot zonder steenmeel), een gebied waar in het voorjaar van 2022 steenmeel is uitgestrooid (plot steenmeel) en een gebied wat als bosreservaat is aangemerkt (plot bosreservaat). In elk van deze gebieden hangen 15 nestkasten voor het 'mezenonderzoek'. Om de gebieden met nestkasten is een ellips getrokken van 300 meter (fusieafstand van de te onderzoeken soorten) en aan de hand daarvan is een gebied uitgetekend met duidelijke grenzen (figuur 1).

De drie gebieden verschillen nogal in oppervlakte. De reden daarvan is dat bij het ene gebied binnen de ellips meer agrarisch gebied aanwezig is dan bij het andere, of dat er vanwege de duidelijke grenzen meer gebied buiten de ellips is geïnventariseerd.

Globaal gezien bestaan alle drie de gebieden voornamelijk uit naaldhout, met als voornaamste soort de Grove den (*Pinus silvestris*). Er is echter ook een substantieel deel loofhout aanwezig tussen het naaldhout, voornamelijk bestaande uit Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) en Zomereik (*Quercus robur*).

De leeftijdsopbouw is duidelijk verschillend in de drie plots. In het plot zonder steenmeel zijn meer jonge tot middeloude opstanden dan in de andere twee plots. Bij het bosreservaat is langs de beek een strook loofbos aanwezig die voornamelijk bestaat uit Berk (*Betula spec.*) Aan de zuidoostkant van het plot zonder steenmeel bevindt zich het 'campingdeel' van de Tipmast. Hier hangen ook tientallen nestkasten in allerlei uitvoeringen die door de vaste gasten zijn opgehangen.

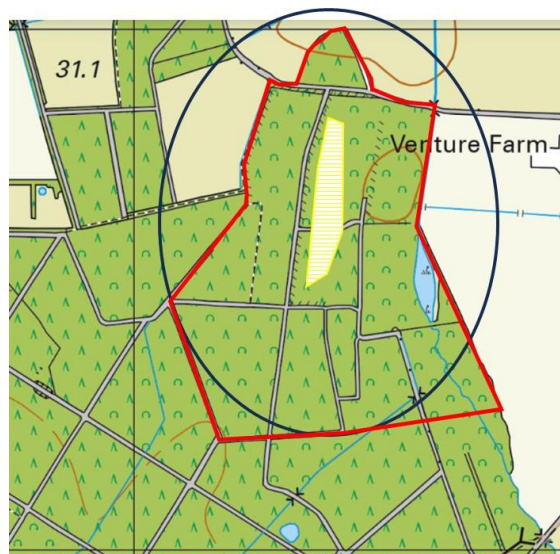
Figuur 1. De diverse deelgebieden met in rood het geïnventariseerde gebied.

Plot zonder steenmeel (62,27 ha)

Plot bosreservaat (30,83 ha)

Plot steenmeel (44,73 ha)

Methode

De broedvogelinventarisatie is uitgevoerd volgens de gangbare Sovon-methode (Vergeer et al. 2023). Tijdens het veldwerk, uitgevoerd door Jan Kolsters, Jan Wouters (†) en mijzelf, zijn de waarnemingen ingebracht in Avimap. De clustering van de waarnemingen is gedaan met het programma 'autoclustering in BMP' (van Dijk et al. 2012).

Aangezien de inventarisatie eigenlijk bedoeld was om de nestkastbewonende soorten in kaart te brengen, was er vooraf afgesproken om maar zes vroege ochtendbezoeken te doen (tabel 1). Elke twee weken zou er in elk deelgebied een

vroeg ochtendbezoek plaatsvinden, gedurende de maanden maart, april en mei. Normaal gezien is dit voor een degelijke BMP-inventarisatie van een bosgebied te weinig: dan zijn er negen vroege ochtendbezoeken gewenst, met nog de nodige avond/nachtbezoeken als aanvulling. Ook was er vooraf afgesproken om op de 'normale manier' het gebied te doorkruisen, waarbij er geen extra aandacht was voor de percelen waar de nestkasten hangen.

Tabel 1. Bezoekronden en tijdsbesteding in 2023.

Ronde	1	2	3	4	5	6
Gebied	Datum en tijd van de bezoeken					
Zonder steenmeel	18-3 6:46- 10:02	29-3 7:12- 10:05	11-4 6:26- 9:33	19-4 6:01- 8:55	4-5 5:34- 8:47	22-5 5:07- 8:22
Steenmeel	15-3 7:01- 9:01	29-3 7:30- 10:00	6-4 6:57- 9:18	26-4 6:01- 8:19	3-5 5:47- 8:07	28-5 4:59- 8:07
Bos-reservaat	19-3 6:38- 8:54	22-3 6:37- 8:24	5-4 7:09- 9:29	27-4 5:59- 8:07	8-5 5:21- 7:36	18-5 5:08- 7:07

Resultaten

In tabel 2 zijn de resultaten van de broedvogelinventarisatie weergegeven. De aantallen zijn ook omgerekend naar territoria per 100 ha (tabel 3) om onderlinge vergelijking en vergelijking met andere inventarisaties mogelijk te maken.

Tabel 2. Resultaten van de broedvogelinventarisatie 2023: aantal territoria.

	Koolmees	Pimpelmees	Zwarte Mees	Bonte Vliegenv.
Zonder steenmeel	23	16	0	6
Steenmeel	9	6	4	8
Bosreservaat	13	9	3	5

Tabel 3. Resultaten van de broedvogelinventarisatie 2023: aantal territoria per 100 ha.

	Koolmees	Pimpelmees	Zwarte Mees	Bonte Vliegenv.
Zonder steenmeel	26,9	25,7	0	9,6
Steenmeel	20,1	13,4	8,9	17,9
Bosreservaat	42,2	29,1	9,7	16,2

Koolmees

Bij de Koolmees zien we grote verschillen in aantallen. Duidelijk is dat het plot steenmeel qua aantal territoria ver achterblijft bij de andere twee plots. In het bosreservaat zien we een hoog aantal territoria per 100 ha. De verklaring hiervoor ligt in het beekbegeleidend loofbos. Dit rijke deel van het plot herbergt vijf van de 13 territoria.

Figuur 2. Verspreiding van de Koolmees in de drie plots in 2023.

Pimpelmees

Ook bij deze soort zijn de aantallen in het steenmeelplot beduidend lager dan in de andere twee plots en ook hier zien we, zelfs nog duidelijker dan bij de Koolmees, dat in het beekbegeleidend loofbos in het bosreservaatplot de meeste territoria te vinden zijn.

Figuur 3. Verspreiding van de Pimpelmees in de drie plots in 2023.

Zwarte Mees

Omdat er in het plot steenmeel één Zwarte Mees in een nestkast heeft gebroed, nemen we deze soort ook mee in het overzicht. Het is opvallend dat in het plot zonder steenmeel geen enkele Zwarte Mees is waargenomen. In dit plot vinden we ook geen sparrenopstanden, wat een verklaring voor het ontbreken van de soort zou kunnen zijn.

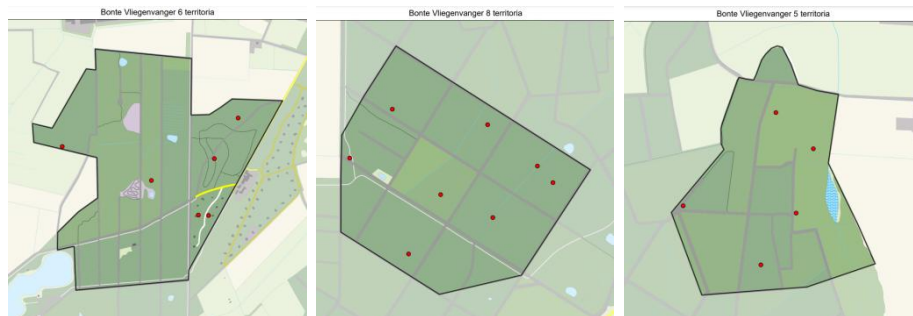

Figuur 4. Verspreiding van de Zwarte Mees in twee plots in 2023 (in één plot afwezig).

Het voorkomen van deze soort correleert met dit soort opstanden (Kolsters & de Veer 2007). Als we op perceelniveau kijken dan klopt dit. Op één na zitten alle territoria in percelen die bestaan uit Douglasspar (*Pseudotsuga menziesii*) of waar plukken Hemlockspar (*Tsuga spec.*) voorkomen.

Bonte Vliegenvanger

Bij de Bonte Vliegenvanger zien we een heel ander beeld dan bij de mezensoorten. Hier is het plot steenmeel juist favoriet. Als we inzoomen op de plaatsen waar de territoria zitten dan zien we in het plot zonder steenmeel dat vier van de zes territoria te koppelen zijn aan nestkasten. Alleen de twee territoria in het noordoosten zitten op een plek waar geen nestkasten hangen. In het bosreservaat zitten twee van de vijf territoria in het rijke, beekbegleitend loofbos, waar zeer waarschijnlijk meer broedholen aanwezig zijn, en één in het deel met nestkasten.

Figuur 5. Verspreiding van de Bonte Vliegenvanger in de drie plots in 2023.

Een goede verklaring waarom het plot met steenmeel zo goed is voor de Bonte Vliegenvanger is niet meteen voorhanden. In dit plot is wel meer oud (naald)bos aanwezig. Misschien dat hierdoor ook meer broedholen beschikbaar zijn.

Bonte Vliegenvanger bij Bladel, 8 juni 2023 (PW)

Vergelijking met inventarisatie Buikheide 2001 en 2006

Er zijn in de Kempen recent geen inventarisaties bekend van naaldbos waar alle soorten zijn geïnventariseerd, of de algemene soorten als Koolmees en Pimpelmees. Daarom grijp ik terug op de inventarisaties van de Buikheide (Vessem) in 2001 en 2006. (Kolsters & Deeben 2002, Kolsters & de Veer 2007). Ook omdat dit bosgebied vergelijkbaar is met de omgeving waarin de drie plots liggen.

Omdat de inventarisaties van de Buikheide alweer enige tijd geleden hebben plaatsgevonden, is op de soortenpagina's van Sovon gekeken hoe de ontwikkeling van de vier soorten in Noord-Brabant is verlopen sinds het begin van deze eeuw. Kool- en Pimpelmees zijn licht toegenomen, waarbij wel moet worden opgemerkt dat de Pimpelmees een grotere toename laat zien dan de Koolmees. De stand van de Zwarte Mees is gehalveerd terwijl de Bonte Vliegenvanger een ongekende toename heeft doorgemaakt.

Tabel 3. Vergelijking resultaten met inventarisaties in Buikheide 2001 en 2006. Aantal territoria per 100 ha.

	Buikheide		Steenmeelonderzoek Bladel 2023		
	2001	2006	zonder steenmeel	steenmeel	bosreservaat
Koolmees	34,1	38,6	36,9	20,1	42,2
Pimpelmees	16,0	13,1	25,7	13,4	29,1
Zwarte Mees	28,4	19,4	0,0	8,9	9,7
Bonte Vliegenvanger	0,0	0,3	9,6	17,9	16,2

In tabel 3 wordt het aantal territoria per 100 ha gegeven. Voor de Koolmees is het aantal territoria in het plot bosreservaat duidelijk het hoogst, wat ook te verwachten is als men kijkt naar de toename van de soort door de jaren heen. Plot zonder steenmeel is ongeveer gelijk met de aantallen op de Buikheide in 2001 en 2006. Plot steenmeel is duidelijk het laagst. De stand van de Koolmees is daar de helft van wat men zou mogen verwachten.

Van de Pimpelmees vinden we een duidelijk hoger aantal territoria dan op de Buikheide. Dit is ook in overeenstemming met de provinciale toename. Plot steenmeel zit op het aantal van de Buikheide, wat gezien de ontwikkeling van de stand te laag is.

De stand van de Zwarte Mees is in plot steenmeel en bosreservaat nog maar een derde van de stand op de Buikheide in 2001. In plot zonder steenmeel zijn helemaal geen territoria van Zwarte Mezen gevonden, wat mogelijk een gevolg is van het ontbreken van sparrenopstanden. Deze afname is geheel in lijn met de provinciale afname van deze soort. De inventarisatie van de Buikheide in 2006 liet al zien dat het de soort het moeilijk had.

De inventarisatie van de Buikheide in 2001 leverde nog nul territoria van de Bonte Vliegenvanger op. In 2006 werden er al twee gevonden. 2023 zal de boeken ingaan als een topjaar voor de Bonte Vliegenvanger in de Kempen. Dit zien we ook terug in het aantal

gevonden territoria in de diverse plots. Het plot zonder steenmeel blijft wel duidelijk achter bij de andere twee plots.

Nestkasten versus zangterritoria

Het ophangen van nestkasten zorgt voor een onnatuurlijke dichtheid aan geschikte broedplaatsen en daarmee een onnatuurlijke vogelstand. Dit zien we duidelijk terug als we de broedgevallen die hebben plaatsgevonden in de nestkasten op de verspreidingskaarten zetten (gele stippen).

Koolmees

Bij een algemene soort als de Koolmees zien we een duidelijke mismatch met het aantal gevonden territoria tijdens de broedvogelinventarisatie. In alle drie de gebieden zijn er duidelijk meer (zekere) territoria aanwezig dan gevonden tijdens de broedvogelkartering.

Figuur 6. Territoria (rode stip) en bewoonde nestkasten (gele stip) van de Koolmees.

Pimpelmees

De Pimpelmees heeft wat nestkasten betreft alleen gebroed in het plot zonder steenmeel. Van de drie nestkastbewoners werden zeker twee territoria ook vastgesteld tijdens de broedvogelkartering. In de andere twee plots werd niet in een nestkast gebroed. Binnen de grenzen van de nestkasten zijn hier ook geen territoria vastgesteld.

Figuur 7. Territoria (rode stip) en bewoonde nestkasten (gele stip) van de Pimpelmees.

Zwarte Mees

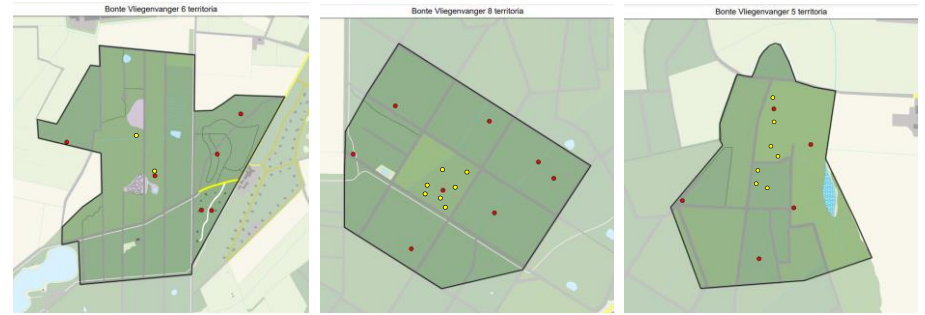
Van de Zwarte mees was er slechts één broedgeval en wel in plot steenmeel. Dit broedgeval is niet gevonden tijdens de broedvogelkartering.

Figuur 8. Territoria (rode stip) en bewoonde nestkast (gele stip) van de Zwarte Mees.

Bonte Vliegenvanger

Bij de Bonte Vliegenvanger zien we hetzelfde effect als bij de Koolmees. Hoe talrijker, hoe minder territoria er tijdens een broedvogelkartering worden gevonden. In plot zonder steenmeel valt het nog mee, maar in de andere twee plots is er een duidelijke mismatch met de gevonden territoria tijdens de broedvogelkartering.

Figuur 9. Territoria (rode stip) en bewoonde nestkasten (gele stip) van de Bonte Vliegenvanger.

Nawoord

De broedvogelinventarisatie laat in grote lijnen hetzelfde beeld zien als de nestkasten. Het plot zonder steenmeel komt er voor de doelsoorten Kool- en Pimpelmees als beste uit. Ook het bosreservaat scoort goed, alleen zien we dat niet terug in de bezetting van de nestkasten. Plot steenmeel is dan weer het beste voor de Bonte Vliegenvanger.

Waarom dit zo is blijft voor alsnog onduidelijk. Misschien zijn er in het ene plot meer holen te vinden dan in het andere. Het aantal spechten in de diverse plots zou daar een aanwijzing voor kunnen zijn, maar daar zit niet veel verschil in: zonder steenmeel 24 terr/100 ha, steenmeel 22 terr/100 ha en bosreservaat 29 terr/100 ha.

Hierbij dient te worden opgemerkt dat de gevonden territoria in het bosreservaat voornamelijk in het beekbegeleidend loofbos zijn gevonden. Wellicht geeft dit aan dat de soortensamenstelling van de bosopstanden van de diverse plots toch van invloed is op de samenstelling van de broedvogelbevolking. In het verslag over de broedvogelinventarisatie in 2006 van de Buikheide wordt hier tot in detail op ingegaan en dan blijkt dat dit het geval is (Kolsters en de Veer

2007). Zo is er in het plot zonder steenmeel veel meer loofhout te vinden dan in de andere twee plots.

Natuurlijk is er ook de (winterse) invloed van een bungalowpark als de Tipmast. Dit zou ervoor kunnen zorgen dat de winterse overleving van Kool- en Pimpelmees beter is en dat er daardoor in de omgeving van het park meer territoria van deze soorten te vinden zijn. Een mogelijke aanwijzing hiervoor vinden we terug in de bezetting van de nestkasten door slapers in de winter 2022/2023. Ook dan scoort het plot zonder steenmeel beter dan de anderen (Wouters 2023). ■

Literatuur

[Dijk, A.J. van et al. 2012](#). Handleiding autoclustering in BMP. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

[Kolsters J. & W. Deebe 2002](#). Broedvogels van de Buikheide in 2001, VWG De Kempen.

[Kolsters J. & W. de Veer 2007](#). Buikheide 2006. Inventarisatie broedvogels en rode bosmieren, en analyse van de begroeiing in relatie tot de broedvogels, VWG De Kempen.

[Sovon](#). Soortenoverzicht. Sovon website.

[Vergeer J.W. et al. 2023](#). Handleiding Sovon Broedvogelmonitoring: BMP en kolonievogels. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

[Wouters P., M. Japink, H.A.M. Prinsen & R. Lensink 2007](#). Broedvogels van de Boswachterij De Kempen in 2006. Bureau Waardenburg, Culemborg.

[Wouters P. 2023](#). Avondcontrole van nestkasten bij Bladel: invloed van steenmeel? De Blauwe Klauwier 49(1), 86-88.

Bonte Vliegenvanger bij Koningshof, Veldhoven, 23 april 2022 (Connie Neutkens)

Houtduiven over telpost Loozerheide, 17 oktober 2023 (Tom Heijnen)

Telperikelen

Alweer een nieuwe rubriek? Jazeker! Dit keer eentje die nogal voor de hand ligt voor een vogelwerkgroep zoals de onze. Want vogels tellen, inventariseren, in kaart brengen of hoe je het ook wilt noemen doen we veel maar is niet altijd makkelijk. Welke roep van de Zwarte Specht wijst op broeden? Hoe maak je onderscheid tussen overwinterende en broedende Kramsvogels? Uit hoeveel vogels bestaat die enorme groep Spreeuwen die op de slaappleats invalt? Voor dergelijke vraagstukken is deze rubriek. Heb je een interessant onderwerp, laat het weten of stuur je bijdrage in!

Let op baltende Sijzen in maart

In het vroege voorjaar van 2014 zocht ik in het Leenderbos naar broedende Grote Kruisbekken die daar de winter ervoor (vanaf november 2014) aanwezig waren en in februari druk aan het baltzen waren. Ik noteerde toen vanaf 6 maart ook diverse mannen Sijs die drukke baltsvluchten maakten, ongeveer zoals een Groenling dat ook wel eens doet (klik [hier](#) voor meer informatie).

Vlinder-baltsvlucht van een Sijs in het Leenderbos, 6 april 2014 (Frank Neijts)

Dat is een heel goede aanwijzing voor een broedgeval wat ook bewezen werd door mijn [waarneming](#) op 20 april erop volgend.

Jonge Sijs in het Leenderbos, 20 april 2014 (Frank Neijts)

De jongen op de foto's zijn ca 14 dagen oud en als je daar een broedtijd van 14 dagen bij optelt, dan hadden die Sijzen al rond de 20^e maart een nestje klaar. Dus al snel na die baltsvluchten werd er gebroed blijkbaar.

Weliswaar hadden we in 2014 een vroeg en warm voorjaar, maar dan nog lijdt het geen twijfel dat het zoeken naar broedverdachte Sijzen al heel vroeg moet beginnen, in elk geval ver vóór mei! Nu 'barst' het in maart (en april, soms ook in mei) overal van de zingende Sijzen dus dat is verwarrend natuurlijk. Maar zoals uit mijn waarnemingen blijkt gedragen écht broedlustige Sijzen zich heel anders. ■

Frank Neijts

Groepen vogels onder/overschatten

Op goede dagen in oktober en november kun je tienduizenden Houtduiven over zien trekken, soms in indrukwekkende groepen van honderden, misschien wel duizenden, vogels. Trekvogeltellers proberen te schatten uit hoeveel vogels de groepen bestaan. Sommige doen dat door te kijken hoeveel groepjes van 50 er in de grote groep passen, anderen werken met groepen van

100 en er zijn ook tellers die in één klap een schatting maken. Wie levert het beste resultaat? Zit er überhaupt iemand in de goede richting? Meestal weten we het niet.

Ik kan me een artikel herinneren van Richard Stouthamer uit de jaren '70 die met een aantal jeugdbonders een experiment deed. Hij maakte eerst foto's van groepen bonen en vroeg daarna in een presentatie om daar een schatting van te maken. Helaas heb ik het artikel niet meer (al weet ik wel waarin het gepubliceerd is, zie verderop) en daarom kan ik de *ins* en *outs* niet opzoeken. Wat ik me wel kan herinneren is wat een enorme afwijkingen er waren tussen het werkelijke aantal bonen en de geschatte aantallen. Het was nogal ontmoedigend.

Misschien kunnen we dit experiment op een VWG-vergadering overdoen? Tijdens de laatste vogelquiz van Harold hebben we daar al een voorproefje van gehad. Twee foto's alvast als opwarmertje voor een vervolg: de foto 2 pagina's terug van een flinke groep Houtduiven tegen een blauwe achtergrond, en hiernaast een groep Veldleeuweriken met op de achtergrond een weiland, bomen en enkele huizen. Schatten maar! ■

Tom Heijnen

Stouthamer, R. 1978. Over de nauwkeurigheid van waterwildtellingen: een experiment met dia's van groepen bonen. *Tijtjaf* 23: 35-45.

In het boek [Vogelinventarisatie](#) uit 1985 wordt op pagina's 128 t/m 133 uitgebreid aandacht besteed aan het tellen van groepen.

Veldleeuweriken op de Maaijerheide, 30 oktober 2023 (TH)

Houtduiven: 660, Veldleeuweriken: 173.

Gepredeerde Nachtzwaluw in de Bladelse Bossen, 3 april 2024 (Cor van Pelt)

Een zeldzame terugmelding

Pieter Wouters

Dit jaar is het derde jaar dat ik samen met Cor van Pelt het nestkastenonderzoek doe binnen het steenmeelonderzoek in de gemeentebossen van Bladel. Op 3 april hebben we onze eerste ronde gedaan. Nadat we alle kasten binnen het plot 'Zonder steenmeel' hadden gecontroleerd en hersteld, liepen we terug over het heideterreintje (0.4ha) dat tegen het plot aan ligt.

We hadden het samen al eerder gehad over de Nachtzwaluw die vorig jaar op dit heideterrein tweemaal een vergeefse poging heeft gedaan om te broeden. Bij een eerste broedpoging 1 ei en mislukt; tweede broedpoging gaf 2 eieren en mislukte ook.

Midden over het terrein loopt een strook die ooit is gemaaid. Aangezien deze beter begaanbaar is, gebruikten we die om terug te gaan naar het zandpad. Dit keer begonnen we noordelijker op dit 'pad' dan anders, en ik zag daar een vogel liggen die zo te zien al lang dood was. Bij nadere inspectie

bleek het te gaan om een Nachtzwaluw man, en ook nog een die geringd was! Wat de doodsoorzaak is weet ik niet, maar het was wel opvallend dat zijn kop ontbrak.

Thuis heb ik natuurlijk meteen nagekeken of het een vogel was uit ons project. En ja hoor, ik had hem geringd op 17 juli 2019 als > 1kj man op een heel kleine, al dichtgroeiende kaalkap, ten oosten van de Kleine Cirkel in Reusel.

Het staat me nog bij dat ik in eerste instantie daar niks kon vangen en dat ik het net toen verzet heb naar een plek waar meer activiteit was. Er vloog daar een man, een vrouw en minimaal één jong rond. De man en het jong heb ik toen gevangen.

Hoe vaak vind je een dode Nachtzwaluw en dan ook nog een die is geringd...? ■

Bijzondere ontmoeting bij een BMP-telling

Paul van Pelt

Bij BMP-tellingen kom je regelmatig op plekken waar je normaal niet echt naartoe zou gaan om “lekker te vogelen”. Op zondag 21 april liep ik in niet al te fijne weersomstandigheden mijn ronde voor onze inventarisatie van de Lage Heide. Dat gebied heeft wel een paar leuke stukjes, maar grote delen zijn weinig verheffend (of vogelrijk) landschap. Hoewel mag worden aangetekend dat het aantal Fazanten in het gebied wel erg groot is, dus als je van kleurige kippen houdt zit je hier toch goed.

Om de feestvreugde nog groter te maken was de ochtend guur begonnen en had ik zelfs al een kort (en gelukkig vrij licht) buitje op mijn dak had gehad voordat ik goed en wel een uur onderweg was. Ik had in een strook bos wel een paar zingende Goudhaantjes eruit kunnen pikken: waren mijn relatief jonge oren in elk geval van waarde geweest en was de ronde sowieso niet voor niks. Maar dat je eigenlijk nooit voor niks weggaat, zou niet veel later nog maar eens blijken.

Na ruim een uur liep ik op de grens van “mijn deelgebied” langs een akkertje wat er

totaal niet spannend uitzag. Ik hoorde daar echter heel kort een geluidje wat ik niet direct kon plaatsen, dus besloot even te posten en over de akker uit te kijken. Ik dacht in eerste instantie aan een Graspieper die een aanzet deed tot zingen, maar het vervolgens na 1 toontje weer voor gezien hield. Het is niet ongewoon dat Graspiepers op doortrek naar het noorden af en toe al wat zingen. Ik zag wat Witte Kwikstaarten rondscharrelen, maar verder nog niet direct iets. Tot na ongeveer 2 minuten er een vogeltje aan een karakteristieke vlucht begon, op en neer golvend, onderwijl het typische *dzzzip-dzzzip-dzzzip-dzzzip* ten gehore brengend. **Graszanger!**

Ondanks dat het gedrag en geluid onmiskenbaar waren, moest ik toch even goed kijken omdat ik zo’n beestje hier totaal niet zou verwachten. Ik pakte snel de camera uit mijn rugzak en hoopte wat bewijsplaatjes te kunnen schieten, wat lukte toen hij in eerste instantie in een boom landde na een Witte Kwikstaart te hebben opgejaagd. Even later landde hij na een zangvlucht op een stuk prikkeldraad, waar ik een betere foto kon maken. Ik ben ongeveer 10-15 minuten blijven kijken en zag de Graszanger in die tijd meermaals

zangvluchten maken en andere vogels (vooral Witte Kwikstaarten) weggagen. Behoorlijk territoriaal gedrag dus. Omdat mijn inventarisatieronde nog lang niet ten einde was, nam ik de gok dat als ik later terug zou komen het beestje er nog wel zou zitten.

Het restant van mijn inventarisatie bracht niets zo bijzonder als een ontmoeting met een Graszanger, maar genoeg leuke krenten in de pap. Een mooi poserende Zwarte Roodstaart, een uitbundig zingende Bonte Vliegenvanger, een overvliegende Appelvink, mijn eerste Grasmus van het jaar, Grote Gele Kwikstaart bij de Dommel en een Cetti’s Zanger en Blauwborst net buiten het gebied. Niet verkeerd voor een koude zondagochtend!

Terug bij de auto besloot ik dus toch nog maar terug naar de plek van de Graszanger te rijden. De vogel zat er nog en ik hoopte op een wat betere foto nu het zonnetje af en toe doorkwam. Helaas, na twee korte vluchtjes vertrok hij ineens een heel eind noordwaarts en raakte ik hem kwijt. Voor mij reden genoeg om naar huis te rijden.

Graszanger bij Dommelen, 21 april 2024 (Paul van Pelt)

Tom Heijnen heeft 's avonds nog gezocht naar gerapporteerde waarnemingen van

Graszangers in de Kempen en liet me weten dat dit pas het derde bekende geval is. Op 5

en 6 oktober 1985 werd een Graszanger, toen nog Waaiersaartrietzanger geheten, gezien bij het Beuven (klik [hier](#) voor het artikeltje over deze waarneming). Op 9 september 2000 heeft Wil Beeren een exemplaar geringd bij de Ringselvennen.

Graszanger bij de Ringselvennen, 9 september 2000 (ringvangst Wil Beeren, foto Niek Bosmans)

Blijkbaar dus wel een heel erg zeldzaam beestje “bij ons in de Kempen.” En zo zie je maar dat je altijd en overal kans kunt hebben op bijzondere waarnemingen, als je er maar op uit gaat! ■

